

УДК 821.112.2(436)–312.6.09

ЯРОСЛАВА КОВАЛЬОВА

м. Дніпро

kovalova.ja@gmail.com

НАЦІОНАЛЬНИЙ ВАРІАНТ ОБРАЗУ ДИТИНСТВА НА СТОРІНКАХ СУЧАСНОГО АВСТРІЙСЬКОГО АВТОБІОГРАФІЧНОГО РОМАНУ

Розглянуто художню поетику образу дитинства на сторінках автобіографічної трилогії Е. Канетті, своєрідність якої постає у прагненні героя самоусвідомити взаємообумовленість субстанції життя людини в єдиному могутньому русі від джерел до міцного вкорінення життєвих позицій самовизначення «я». Дитячим спогадам присвячено перший том трилогії. Проте, завдяки художнім технікам «контрапункту», «фрагмента», сміливим художнім паралелям, автобіографом Канетті вибудовується концепт самовизначеної людини, яка усвідомлює власну гідність і доцільність, відчувши й засвоївши в дитячі роки роль родини і родинних цінностей, спостерігаючи кризу патріархального родинного укладу і народження нових демократичних стосунків між батьками і дітьми, пронизаних піднесеною інтелектуальною і духовною атмосферою.

Ключові слова: австрійська автобіографія, концепт «травматичного минулого», родинні стосунки, духовне піднесення, самовизначення «я».

Зростання інтересу до автобіографічного письма спостерігається в Австрії на початку 70-х років ХХ ст. Поворот до власного «я» був обумовлений кризою довіри в широких масах суспільства щодо демократичності політичних дій європейських політиків. На потужній літературній хвилі «Нова суб'єктивність», яка сколихнула інтелектуальні кола німецькомовного континууму, в австрійській літературі з'явилася низка автобіографічних творів про «індивідуальні форми власного буття» (Курт Барч), що можуть вважатися взірцем сучасної авторської рефлексії особистого життєвого досвіду. В пропонуваному дослідженні звертається увага на своєрідність концепту феномену дитинства в автобіографічній прозі австрійських письменників загалом і презентовано дослідження поетики образу дитинства на сторінках трилогії Еліаса Канетті – «Die gerechtere Zunge. Geschichte einer Jugend» (1977), «Die Fackel im Ohr. Lebensgeschichte 1921–1931» (1985) і «Das Augenspiel. Lebensgeschichte 1931–1937» (1985).

У сучасному літературознавчому доробку дитячому дискурсу у спогадах присвячено чимало досліджень. Так, Т. Потніцева розглядає тему «дитинства» в єдиному просторі з «дорослою літературою», які поєднані «філософсько-онтологічним змістом» [3, 137], де

дитинство виступає суттєвим чинником подальших подій, що відбуваються в житті дорослого. Н. Жлуктенко визначає «дитинство» як «духовне поняття», що набуває в автобіографічній прозі «структуро-творчих» засад, зумовлюючи процес «становлення особистості» автобіографічного оповідача [2, 155]. У дослідженнях образу дитинства Б. Шалагіновим, С. Маценко, М. Коваль, О. Юрчик закладені засади вивчення цієї проблематики у вітчизняній науці.

Специфіка австрійської мемуаристики презентована в монографіях вітчизняного науковця Т. Гаврилів («Шкіц філософії сум'яття», 2011; «Identitäten in der österreichischen Literatur des XX. Jahrhunderts», 2008), у дисертації А. Цяпи «Автобіографія як проекція творця та національної літературно-культурної традиції (Улас Самчук, Еліас Канетті)», 2006 р., у публікації Т. Кирилової («Маніфестація дитячої свідомості в романі Ільзе Айхінгер «Велика надія», 2007), у дослідженнях зарубіжних науковців – К. Барча, В. Шмідт-Денглера, М. Хольденрід, Х. Готтвальд, М. Болляхер, де тема дитинства в автобіографічних романах І. Бахманн, П. Гандке, Т. Бернгарда, Ф. Іннерхоффера, П. Хеніша, І. Айхінгер усвідомлюється своєрідним для австрійського автобіографічного героя «травматичним минулим» [1, 208], «боля-

чими визнаннями», заперечуючи ідеалізацію уявлення про те, що людина може «розвинути себе як самостійну і гармонійну особистість, подолавши передусім непрості життєві ситуації» [5, 189]. Спроба творчого оформлення власного минулого на сторінках австрійської мемуаристики набуває, однак, у кожному випадку особливої форми, що доводить автобіографічна трилогія Е. Канетті.

Попри велику зацікавленість автобіографічною трилогією Канетті, яку інтенсивно досліджують (Д. Затонський, Н. Павлова, Т. Гаврилів, Б. Вітте, Д. Барноу, П. Ангелова та ін.), інтерпретація дитячих спогадів австрійського письменника найчастіше слугує поясненню витоків найважливіших для літературного доробку письменника соціоантропологічних, міфопоетичних і філософських питань. Поетика образу дитинства на сторінках автобіографічної трилогії Канетті не отримала в літературознавчій науці достатнього висвітлення. Метою нашого дослідження є визначення комплексу різноманітних призматичних заломлень у поетичній свідомості біографічного героя-дитини на тлі сучасних авторіві суспільних зрушень, перетворень і глобальних подій, у передачі своєрідної індивідуальної історії стосунків сина і матері, у відчутті невід'ємної життєдайності й органіки сімейної царини у власному житті «я»-дитини.

Як і для інших автобіографічних оповідачів сучасної австрійської мемуаристики, дитячі спогади на сторінках трилогії Е. Канетті, перш за все, окреслені темою родини і сімейних стосунків. Світ дитинства головного героя постає зануреним у «патріархальний» устрій родин сефардійських євреїв Канетті та Ардитті, пращури яких за 400–500 років до того емігрували з Іспанії до Болгарії (тодішньої Османської імперії). Вже в дитячому віці герой робить крок до усвідомлення свого історичного коріння, коли замислюється над джерелами свого походження, але не героїзує іспанських пращурів, а з жалем протиставляє їм теперішніх родичів, «які на Балканах вели орієнтальний тип життя, інший за той, що раніше. Тими родичами можна б було пишатися... серед них були доктори, поети, філософи...» [7, 251]. Художній спосіб розроблення і втілення такого родинно-хронікального компонента в складі цілого можна розглядати як пов'язаний з технікою контрапункту, тобто окремі лінії тих

чи інших постатей нібито постійно «просочуються» через оповідне тло, з'являються й зникають, але не остаточно, а щоб бути підхопленими оповідачем через деякий час. Наприклад, англійський дядько-бізнесмен – духовний антипод оповідача – з'являється у спогадах дитини-героя декілька разів: у колі шанобливих родичів на Пелетинроуд, де родина Канетті мешкала після смерті батька [7, 49], як об'єкт ревнощів сина до матері, яка прикрим чином зверталася за порадою до брата, а не до маленького Канетті [7, 81; 7, 92], у сцені осмислення дитиною власного імені – в якості захисної оболонки від світу комерції, експансії сімейного бізнесу [7, 247]. «Нічого не зникає у житті», – робить висновок оповідач і вимірює вартість людини тим, що «вона зберігає з того, що пережила і що далі буде переживати» [8, 276].

Родинна історія розглядається мемуаристом як даність власне етносу, знання про який дозволяють розширити контекст сприйняття індивідуальної історії Канетті в історичному розрізі – як продовження «поневірянь єврейського народу» [6, 330], чия участь спостигла й Канетті, якому довелося пережити гоніння, роки еміграції, втрату батьківщини. Сумні роздуми не тільки не домінують, але й узагалі послідовно введені владною рукою мемуариста у багатозначний, ємний підтекст. У дитячих спогадах патріархальний побут родини, яка складалася з досить великої кількості родичів, набуває любовно-«архаїчного» змісту через шанобливий культ звичаїв, свят, ритуалів (обрізання, успадкування почесного звання первородного сина), слідування релігійним традиціям (Пурим, Песах, Саббат), значення вирішального слова голови родини, діда Канетті по батьківській лінії («де б тільки він не з'явився, відразу займав центральну позицію, в родині його боялися» [7, 26]). Патріархальна межа етносу відтворена пристрасно-приватно.

У родині відбувається формування самоусвідомлення хлопчика, який під час ритуальних свят навчається переживати свою причетність до сімейної спільноти і через те – визнавати самостійну гідність свого «я». Під час ритуального читання біблійних історій на Пасху його більш за все хвилювало, щоб «дідусь відповів йому на питання», вважаючи цей акт свідомством поваги до нього – «я уявлявся собі важливим» [7, 33]. Самоусвідомлення «я» включає

невід'ємну форманту родової ідентифікації: «я» постає членом певного колективу і має власне, усталене місце в ньому. За цих умов трагічне за наслідками для всіх без винятку членів родини порушення сімейних уз осмислюється автором як ситуація кризи сім'ї та втрати цілісності світовідчуття сучасної людини, яка, з одного боку, поринає у простір індивідуальної свободи, а з іншого – втрачає щось суттєве, століттями накопичене й успадковане нею в колективному соціально-психологічному досвіді. Очевидно, що мемуарист уловлює суттєві імпульси духовно-соціальної дійсності доби.

На відміну від патріархальної моделі родини, яка потерпає крах під тиском нещадного соціуму, австрійський мемуарист Канетті осмислює водночас нову форму сімейних стосунків, яка будується за європейськими поняттями демократії, зокрема англійськими, де вшанування «свободи вибору» усвідомлюється кожним окремим індивідумом, що знаходить відображення в актуальних лейтмотивах бесід героя з батьком, захопленим Англією, «вільним, розкріпаченим, з іншим, ніж це прийнято в етносі, ставленням до дітей» [7, 56] та їх майбутнього: «Ти будеш тим, ким ти схочеш. Тобі не треба буде вести справи. Ти будеш вчитися, і ким ти забажаєш найбільше бути, тим ти й будеш» [7, 55]. У родині батьків героя, Жака і Матильди Канетті, превалює інтелектуальне й духовне виховне тло – книги, розмови, сімейні співи, довірливе спілкування, піднесена атмосфера однодумного загалу.

Проте автобіограф Канетті далекий від створення образу ідеальної утопії родини й намагається з'ясувати причини головної трагедії в ній – трагедії, пов'язаної зі смертю батька, що назавжди «увійшла» в дитину, як повідомляє оповідач, і «ніколи вже не відпускала» [7, 73]. «Версія смерті» проходить своєрідним лейтмотивним потоком у спогадах і здатна, за словами оповідача, заповнити «окрему книгу» [7, 75]. Так, поняття духовної свободи, обов'язку, честі, необхідності відбиваються у трагічних подіях родини Канетті, які у стереоскопічному ракурсі бачення, характерному для цього письменника, набувають продуктивних змістів: через смерть батька вибудовується духовна ситуація прийняття неминучого, а визначальні для майбутнього

письменника стосунки з матір'ю набувають нових відтінків, оповідач стає не тільки учнем чи вихованцем, але й охоронцем, співбесідником, довіреним старшим сином – опорою в сімейних стосунках.

Сюжетна лінія «матір – син» часто ставала предметом дослідження канеттізнавців, але притому розхожим положенням досить часто виступала неофрейдистська теза про її «анти-едіпальний» характер [4, 123]. В інтерпретаціях учених їх стосунки перетворювалися в такий спосіб на агресивну історію «ревнивої любові», зводилися до «гострого конфлікту», «запеклої боротьби» [4, 67]. Підкреслимо, що ці стосунки живляться не тільки природними материнськими і синівськими почуттями любові, турботи, підтримки, а складаються зі взаємних, напружених, серйозних, відвертих інтелектуальних вимог. Біля джерел народження нових стосунків стояла відповідальність сина за життя матері у зв'язку зі спробою суїциду: «Я не знаю, хто прийшов до цієї думки, зробити мене її вартовим» [7, 49]. Мати, чия постать раніше викликала в оповідача переважно критичні емоції («нетерпляча, владна, пихата, імпульсивна») і в палітрі ставлення до якої менш за все переважала любов: «wenn die Frage aufkam... «Wen hast du lieber, Vater oder Mutter? ...zeigte (ich) ungescheut und ohne zu zögern auf den Vater» [7, 79], – після смерті батька та через тягар відповідальності перетворюється для героя-дитини на «вищий авторитет»: «Я довіряв їй сліпо, це було для мене за щастя, довіряти їй... кожне висловлювання від неї я чекав, як від Бога чи його апостола» [7, 269]. У свою чергу, мати, яка раніше обмежувала час спілкування дітей з батьками, побачивши відповідальну турботу семирічного сина, почала «поважати його» і «поводитися з ним, як з дорослим» [7, 49]. На відміну від сучасних ефектних тлумачень у ключі психоаналізу, треба зазначити, що зміст стосунків матері й сина складала піднесена духовна інстанція, і визначені їхні відносини були високо поетичним началом – почуттям відповідальності і поваги один до одного.

З образом матері у спогадах Канетті пов'язано багато різнобарвних і неоднозначних переживань, аж до емоційного сплеску відвертої ворожнечі, наприклад, у зв'язку з вимогами заперечення або спростування засвоє-

ного юнаком більш прагматичного, ніж це припускала мати, ставлення до життя: «Вона перетворилася на непримиренного ворога... боротьба йшла на життя і смерть» [8, 144]. Але зіткнення двох «правд» у жодному разі не заперечує авторської перспективи досягнення багатовимірної історії відносин, що зводило б її до теми материнського мракобісся і злостивості, яку можна спостерігати, скажімо, в романі сучасної австрійської письменниці Е. Єлінек «Піаністка». Під таку модель не підпадають навіть епізоди насильницького, поза всіма можливими методиками здорового глузду, навчання сина німецької мови – протиприродним способом одноразово пред'явлення інформації й подальшої перевірки її напам'ять, супроводженої образливими вироками типу: «Мій син – ідіот», «Що б сказав твій батько?» [7, 86–87], – або погрозами залишити його в чужому місті, якщо він не вивчить німецьку і не виправдає сподівань матері. Такий «багатостраждальний» спосіб «насадження німецької мови» породжує своєрідний для Канетті мотив «болю» як негативного й небажаного супроводу процесу інтелектуального самовдосконалення, оскільки перетворює життя дитини на «жах»: «Я більше не відчував вітру, не чув музики, у голові були тільки мої німецькі речення» [7, 88]. Тим не менше саме таким чином загартовувався його дух та характер і відбувалося становлення його як особистості.

Духовний досвід усвідомлюється оповідачем на певному етапі тільки у щільному зв'язку з образом матері та феноменом німецької мови: «Без них обох, що були тотожними, моє подальше життя не мало б сенсу і було б незрозумілим» [7, 94]. Відзначимо цю рису автобіографізму письменника, схильного проводити далекосяжні лінії та паралелі, завдяки чому створюється широкий «подих» його оповіді, дійсне значення та конструктивний сенс подій і явищ відлунюється протягом довгого часу, прояснюється пізніше, іноді – реалізується невідомо для особистості, щоб уособити згодом нову якість або новий рівень епістемологічних прозрень та знахідок «я». Процеси інтеріоризації буття Канетті зображує з неперевершеною проникливістю, прагнучи доцільності життєвої лінії й усвідомлення себе в ній.

Так, мемуарист звертається у спогадах до осмислення найважливіших духовних уроків,

засвоєних героєм під час унікальних інтерактивних «вечорів читання» з матір'ю, які визначали в подальшому суть його «натури», перетворившись у «потаємне життя його духу» [7, 112]. Звертає на себе увагу оригінальний спосіб осмислення майстром художнього слова процесу сприйняття досвіду, знань, що йшли від матері. Літературознавці, зокрема Д. Барноу, в цьому зв'язку ведуть мову про «певні метаморфози» [4, 67]. «Фігури, про які вона мене питала, про які вона мені потім розповідала, такою мірою стали моїм внутрішнім світом, що я не можу їх відокремити. Я думаю, вони визначають те, що привертає мене до людей, яких я зустрічаю, або відштовхує від них» [7, 112]. Австрійський автор зображує послідовне, утворене багатьма складниками формування своєрідного духовного комплексу людини, який усупереч деструктивним змістам епохи «розпаду цінностей» (Г. Брох) уможливує й утверджує збереження індивідуумом власної ідентичності, почуття гідності, сенсу життя. Надзвичайно важливою в цьому аспекті уявляється роль родини й родинних цінностей.

Очевидно, що родинне середовище має виняткове значення не тільки для Канетті-дитини, але й формує його особистість протягом життя, не випадково фінал трилогії автор пов'язує з непоправною втратою – смертю матері: логіка початків суміщається з логікою фіналів, зміст парадигми життя й смерті символізує ідею смислової сутності життя.

На карті літературного ландшафту сучасної мемуарної літератури, як і з погляду літературного процесу в цілому, творчість австрійця Канетті визначається сміливою розбудовою жанрової форми автобіографії, сприйнятої ним як ємна й багатозначна, через яку переломлюються авторські інтенції, відзначені оригінальністю погляду, інтенсивністю ренесансу і переосмислення літературних традицій у широкому культурно-історичному масштабі. Пронизане міфопоетичними елементами, наповнене відлуннями романтизму і Просвітництва, проте зазнавши жах модерністської доби розпаду світосприйняття героя-дитини Канетті відіграє важливу роль у пошуках власної ідентичності австрійського автора. У своєму творі Канетті вибудовує суверенну позицію, відкриту до діалогу з насиченим цікавими ідеями сучасним контекстом,

він прагне знайти нові модуси мислення, але такі, що були б укорінені у традиції – національній, європейській, світовій, тому художні відкриття австрійського письменника не уявляються виключно суб'єктивно-індивідуальним актом опанування дійсності, а завжди мають певне підґрунтя в обрядах величної митецької думки історичних часів і сучасності.

Перспективи подальших літературознавчих досліджень убачаємо в детальнішому вивченні поетико-філософських засад дитячих спогадів австрійських майстрів слова.

Список використаних джерел

1. Кирилова Т. Маніфестація дитячої свідомості в романі Ільзе Айхінгер «Велика надія» / Т. Кирилова // Іноземна філологія : Український науковий збірник. — 2007. — Вип. 119. — С. 207—212.
2. Жлуктенко Н. Художня семантика дитячих спогадів у романі Емі Тан «Дочка костоправа» / Н. Жлук-

тенко // Іноземна філологія : Український науковий збірник. — 2007. — Вип. 119. — С. 155—160.

3. Потніцева Т. Концепт дитинства в західній літературі кінця XIX — початку XX століть / Т. Потніцева // Іноземна філологія : Український науковий збірник. — 2007. — Вип. 119. — С. 137—142.
4. Barnouw D. Elias Canetti. Zur Einführung / D. Barnouw. — Hamburg : Junius Verlag, 1996. — 277 s.
5. Bartsch K. «Ich ohne Gewähr» — Autobiografisches Schreiben in der österreichischen Literatur der siebziger und achtziger Jahre / K. Bartsch // Autobiographien als Zeitzeugen / Manfred Milch (Hrg.). — Tübingen : Stauffenburg Verlag, 2001. — 160 s.
6. Bollacher M. «ich verneige mich vor der Erinnerung» / M. Bollacher // Hüter der Verwandlung. — Frankfurt/M. : Fischer Verlag, 1988. — S. 245—259.
7. Canetti E. Die gerettete Zunge. Geschichte einer Jugend / E. Canetti. — Frankfurt/M : Fischerverlag, 2000. — 333 s.
8. Canetti E. Augenspiel : Lebensgeschichte 1931—1937 / E. Canetti. — Frankfurt/M : Fischerverlag, 2001. — 306 s.

IAROSLAVA KOVALOVA

Dnipro

NATIONAL OPTION OF CHILDHOOD IN MODERN AUSTRIAN AUTOBIOGRAPHICAL NOVEL

The poetics image of childhood is considered on the pages of autobiographical trilogy E. Canetti, which originality is caused by the hero's intension to realize the interdependence of life substance for each separately taken person in a single powerful movement beginning from his life's sources to the strong rooting attitudes of «I»-self. The first volume of the trilogy is dedicated to the childhood memories. However, thanks to the literary techniques «counterpoint», «fragment» and daring literary parallels the author Canetti built an individual's concept well defined by a person who is aware of his dignity and appropriateness, feeling and having learned already in childhood the role of family and family's values, watching the crisis of the patriarchal family structure and the birth of new democratic relations between parents and children, permeated by the elevated intellectual and spiritual atmosphere.

Key words: Austrian autobiography, the concept of «traumatic past» relationship, spiritual tension, self-determination.

ЯРОСЛАВА КОВАЛЕВА

г. Днепр

НАЦИОНАЛЬНЫЙ ВАРИАНТ ОБРАЗА ДЕТСТВА В СОВРЕМЕННОМ АВСТРИЙСКОМ АВТОБИОГРАФИЧЕСКОМ РОМАНЕ

Рассмотрена художественная поэтика образа детства на страницах автобиографической трилогии Э. Канетти, своеобразие которой определено стремлением героя осознать взаимообусловленность субстанции жизни отдельно взятого человека в едином мощном движении от источников его жизни к прочному укоренению жизненных позиций самоопределяющегося «я». Детским воспоминаниям посвящен первый том трилогии. Однако, благодаря художественным техникам «контрапункта», «фрагмента», смелым художественным параллелям, автобиограф Канетти выстраивает концепт индивидуума, который осознает собственное достоинство и целесообразность, усвоив в детские годы роль семьи и семейных ценностей, наблюдая кризис патриархального семейного уклада и рожденья новых демократических отношений между родителями и детьми, пронизанных приподнятой интеллектуальной и духовной атмосферой.

Ключевые слова: австрийская автобиография, концепт «травматического прошлого», родственные отношения, духовное напряжение, самоопределение «я».

Стаття надійшла до редколегії 01.11.2016